

ЕСТЕТИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ РЕАЛИЗЪМ

ИВАН ПОПИВАНОВ

Въпросът за естетическата страна на социалистическия реализъм има важно методологическо значение. Както е известно, отправяни са и се отправят обвинения от страна на буржоазни литературоведи и ревизионисти, че социалистическият реализъм няма самостоятелна художествена система, че я заимствува от реализма, че поради това е изкуствено създаден метод, без естетическа специфика, а само с чисто идеологически или дори политически отлики.

Тези „критики“ са дълбоко погрешни. Несъмнена е, от една страна, връзката с реализма, особено с критическия реализъм, и тя личи дори от самото название на социалистическия реализъм. Тук и въпрос не може да става за механично пренасяне на особености и признаци, за пряко заимствуване. На блюдаваме творческо усвояване и възприемане на нова основа, при качествено различие. Както е известно, социалистическият реализъм има и някои сходни особености с романтизма. Но съвременната революционна романтика-присъща на новия творчески метод, съвсем не е механично преповтаряне на, предишното. И идеологически, и естетически той е свързан с принципно нови особености. Тук най-малко става въпрос за еклетичен или механичен сбор на вече познати в миналото естетически белези.

Социалистическият реализъм се оформи като закономерно явление в развитието на литературата и изкуството. Преди петдесет години неговите принципи бяха обосновани теоретически и системно доосмислени на Първия конгрес на Съюза на съветските писатели. Но още много преди конгреса в литературата се очертаха явления, насоки, качества, които показаха наличието на нов творчески метод. Проявиха се както мирогледни, така и художествени принципи и особености, които дават представа за същността на новия метод. Най-съществените от тях бяха гениално характеризирани от Ленин в бележитата му статия „Партийна организация и партийна литература“, а също и в други негови трудове и изказвания.

Днес е съвършено ясно, че социалистическият реализъм има не само идеологическа насоченост, но и самостоятелна естетическа система, творческа страна. Тя се гради върху особено естетическо отношение; негов най-характерен определител е *възвишеното в единство с героичното* като израз на емоционално-идейна извисеност и във връзка с величието на идеала. В произведенията на писателите социалистически реалисти възвишеното като естетическа категория намира най-пълен, завършен и богат израз, който в подобна форма и степен е непознат в литературата на миналото. Несъмнено то е отражение на възвишеното в революционните прояви в периода на борбата

срещу капитализма, в човешките отношения при условията на социалистическия начин на живот. Това естетическо отношение има влияние не само върху съдържанието на творбите, но и при използваните способи за изграждане на характерите, при композиране на сложните връзки и взаимозависимости на героите, при подбора на изразните средства, при оформяне на акцентиращите детайли, при конструиране на стихотворната структура и др.

Тук изпъква и важният въпрос за майсторството при художественото изграждане. Разработките на др. Тодор Живков и на Националната партийна конференция по въпросите на качеството поставиха важни задачи пред нашата култура. Именно на социалистическия реализъм винаги е била присъща високата изискателност за идейността и художествеността, методът винаги е бил противоположен на принизените изисквания, на сивотата и безличието. Художествеността е в единство с правдивостта на изображението. Това вече създава предпоставки за убедително и въздействащо изграждане, в което няма нищо изкуствено, фалшиво, сладникаво и мелодраматично.

Частичните идеализиращи елементи при пълноценното изявяване в социалистическо-реалистическите творби не водят до лакировка или помпозност, каквато бе характерна за някои изяви през годините на догматизма. От гледище на съдържателността богатата трактовка на възвишеното и на неговите емоционално-естетически варианти дава отпечатък върху изгражданите характери с оглед ролята на положителния герой, с оглед на отношението към подвига и героичното, с оглед красотата на труда и творческото начало в свободното социалистическо общество, при утвърждаване на светлото, новото, възхновеното. В тази насока художествената система и стиловете тенденции са неотделими от същностното и значимото. Например Никола Фурнаджиев създаде ред творби, които носят своеобразни естетически белези, плод както на особената творческа индивидуалност, така и на художествения метод на социалистическия реализъм. В тях той се стреми да преее мислите и чувствата си с патоса на времето, с новите тенденции в преобразената родина. Характерни са някои заглавия на неговите стихотворения, в основата си оптимистични и извисени: „Разсъмване“, „Утро“, „Пролетно утро“, „Пролет“, „В ранна пролет“, „Утро в града“. Те имат както пряко, така и символно значение с насочване към възвишеното и прекрасното, към героизма на трудовите усилия. Поетът живее с обновителното начало в социалистическите отношения, преобразили родината. Най-важното за автора са хората — „зидари, селяни, миньори“. Той се стреми да проникне във „величието на страната дори когато тя мълчи“. Картините на новия живот в поезията на Фурнаджиев са колоритни и пъстри, в тях са разкрити много човешки външения, много възвишени дела, показани са и драматични състояния. Над временните тревоги и съмнения, породени от отрицателни явления, се извисява вярата на лирически герой в пълната чистота и красота, свързани с идеала, във величието на утрешния ден, който е близо пред нас.

Богати и многостранни възможности за творческо интерпретиране се съдържат и в своеобразната изява на *трагичното*, което в много по-голяма и качествено различна форма и степен при новаторския творчески метод се съчетава отчасти парадоксално с *оптимистичното* — и това също така дава отражение върху способите и изразните средства.

Тук също изпъква връзката с героичното и прекрасното, с нравствената извисеност. Проявява се една „оптимистична трагедия“ по станалото нарицателно название на известната драматична творба на Всеволод Вишневски. При подобни контрастни състояния се изобразяват герои, борци за нов свят, които се жертвуват за щастието на народа. Това намира израз в различни жанрови форми. Една от най-ярките изяви в нашата литература безспорно

методи никога не е имало пълно единство на естетическите проявления. Наблюдаваме изменения през различните епохи, а специфичните черти на метода изпъкват характерно в произведенията на отделни най-типични представители на направлението. Различията са и в зависимост от жанровите форми. Ако се обърнем към високите завоевания на съветската класика, ще видим, че в белетристиката, например в творбите на Горки и Шолохов, има един подход, едни стилкови особености, а у Маяковски наблюдаваме съществени различия в изразността и условността на изграждането; у големия съветски поет има построения, в които не се наблюдава външна правдивост на детайлите, използва се драстично условна форма, с иронично отношение, с въвеждане на своеобразни неологизми, със странни асоциации (например „Професор, снимите очки-велоспед!“; „С хвостом годов я становлюсь подобием чудовищ-ископаемых-хвостатых“ и др.). Чрез повечето от тези способности обаче пълноценно се отразява голямата правда на живота в духа на революционното разбиране за развитието на обществото. Това показва, че социалистическият реализъм няма сковавачи рамки в своята естетическа система. Но той в никакъв случай не е безграничен във възможностите за условно изграждане, той е противоположен на изкуствената усложненост и замъгленост, на мисловната неопределеност, на такова модернистично деконструиране, чрез което се стига до пълно скъсване с представите за действителното, с логичното.

Една от хубавите изяви на социалистическо-реалистическото ни творчество са произведенията на Йордан Радичков. Възможностите на метода пълно се проявяват в такива творби като „Барутен буквар“, „Всички и никой“ и др. В книгата с разкази на писателя „Нежната спирала“ изпъкват определено условни образи, с преливане на реално и въображаемо, с използване на алегория, на притчи. Оригинално и интересно се поставят въпроси за живота и смъртта във връзка със спомена за близките на писателя Григор Вачков и Методи Андонов. Косвено се изразяват размисли и се въвеждат намеци, чрез които се утвърждава жизненото, изконното, първичното, утвърждава се и патосът на съвременността ни. Тук също виждаме позицията на писателя социалистически реалист.

* * *

Новаторството на социалистическия реализъм като творчески метод намира израз не само във възможността богато и ярко да се отразява действителността във вълнуващи и осмислени художествени образи, но и в способността за непрекъснато обогатяване и обновяване, за диалектическа гъвкавост и многоплановост във връзка с конкретните исторически условия и социални отношения — в зависимост от закономерностите на историческото развитие. Промените, които наблюдаваме, не са случайни и безсистемни. Те са обусловени от революционните конфликти в действителността, те са израз и на революционното начало в самия творчески метод.

Обновяването се дължи на две основни причини: от една страна, роля играят съществени изменения в човешките взаимоотношения през един или друг период от развитието ни; от друга страна — наблюдават се нови моменти в тълкуването и осмислянето на процесите и явленията в областта на културата.

Съвременната литература на социалистическия реализъм преживя сложно развитие. Основният ѝ патос е свързан с борбата за изкореняване на старото, реакционното, отживялото и за утвърждаване на социализма, на комунистическата нравственост в днешните отношения. В развитието на обществото и на културата извънредно голямо значение има антидогматичният дух, отричането на сковавачите норми и критерии, които по-преди в една или друга сте-

пен се натрапваха изкуствено и пречеха на правилното развитие, спъваха творческите прояви. В настоящия момент особеностите на метода у нас са свързани със задачата за изграждане на развито социалистическо общество.

Нужно е да се има пред вид, че отричането на едностранчивите догми в никакъв случай не означава произвол в оценките и тълкуванията, както и в обхвата на самите художествени явления. В социалистическия реализъм, както и във всеки метод изобщо, има нещо константно и категорично определено, свързано със сърцевината на творческото създаване, с идеологическите позиции, с тяхната чистота и принципност.

Промените, които се наблюдават, се характеризират от различни теоретични. В това отношение в последните години особено в Съветския съюз бяха направени ценни и съдържателни разработки, възникнаха дискусии, анализирах се новите явления в идеологическото и естетическото развитие на метода.² Подобни разговори се водят и у нас, като се търсят новите измерения, новите показатели в обогатяването на творческия метод във връзка със социалния етап на развитието ни.

В зрялото социалистическо общество нов, по-богат и пълноценен облик приема и художественото творчество. Социалистическият реализъм като метод на цялото ни съвременно изкуство проявява ярко своите характерни черти, достига своята зрелост, своя разцвет. Новаторското мислене, задълбоченият и последователен марксистко-ленински светоглед, новата душевност, изчистена от старите наслоения, от различни буржоазни влияния, са една благодатна основа за процъфтяването на литературата, за нейното още по-мощно въздействие чрез изграждането на образи и произведения, проникнати от естетическия идеал на комунизма като една непосредствена реалност, като близко предстояще. Несъмнено е също така, че техническата революция, скокът в развитието на производителните сили, зрелостта на социалистическите производствени отношения ще доведат до съществени промени в психиката и съзнанието на народа, в неговото светоусещане. Тези промени, които в една или друга степен вече се наблюдават, са един мощен тласък и за развитието на изкуството. Те подпомагат благоприятното му развитие, обогатяването на творчески метод. В никакъв случай обаче не може да се смята, че социалистическият реализъм коренно ще се промени и ще претърпи същностна метаморфоза. От годините на неговото възникване и авторитетно утвърждаване този велик революционен и творчески метод е свързан с определена действена и принципна линия, която и занапред все повече и повече ще се следва.

Всяка епоха дава свой принос, чрез който методът се обогатява и нюансира специфично. Обхващайки, общо взето, цялата ни съвременна литература, при различни автори и художествени задачи социалистическият реализъм не остава един и същ, а за него са характерни конкретни вариантни проявления със стилови различия. Тези различия особено изпъкват в наше време като резултат от свободното творческо развитие на личността, като плод на саморазкрепостяването и антидогматичната насоченост. Те се изявиха определено след Априлския пленум на ЦК на БКП и са една благодатна предпоставка за развоя на литературата ни. Те обаче не представляват отклонения от принципната и явна насока на партийната непримиримост, на идейната чистота и народностна определеност. Съдържателни и ползотворни са тези творчески прояви, които са идеологически осмислени, които разкриват сърцевината на жизнените явления и са насочени към бъдещето. Социалистическият реализъм като творчески метод не може да се ревизира и обезоръжава чрез опитите да

² Вж. Современные проблемы социалистического реализма. М., 1976; Социалистический реализм на современном этапе его развития. М., 1977, и др.

бъде снижена неговата партийна целеустременост, да бъде туширано революционното му жилище.

В буржоазното изкуствознание днес са разпространени теориите за т. нар. *конвергенция* — постепенно вращаване на капитализма и социализма, взаимно преминаване от едната идеология към другата със заличаване на коренното различие между тях при навлизането в „технотронната цивилизация“. Подобни тенденции на конвергиране са абсолютно невъзможни, неприложими и неуместни за теорията и практиката на социализма, както и на социалистическия реализъм — той е качествено различен от идеологическите насоки на буржоазното общество. Различията и противоречията между него и крайните естетически проявления при капитализма показват голяма изостреност и полярност. В случая различно е влиянието на техническата революция поради същностните особености на обществените формации, поради духа и насочеността на идеологията в единия и в другия случай. В това отношение не може да се правят никакви компромиси с конвергиране. Важно значение има категоричното разграничаване от непълноценните теории и от упадъчните прояви в изкуството. Не може да се правят никакви отстъпки пред грозното и ретроградното. Не може също така да се утвърждават анархистичният произвол и безпринципността. Съвременните хуманистични принципи, днешните велики идеали ни насочват към създаване на творчество, което най-ярко да прослави човека, да покаже неговата борческа и творческа мощ, неговата човешка красота. Творчество, което ще бъде достойно за развитото социалистическо общество и за комунизма.

* * *

Социалистическият реализъм използва най-ценното, най-положителното в художествените завоевания на реализма и критическия реализъм — при композиционното изграждане, при жанровия облик, при езиковите конструкции и пр., като способите не се преповтарят механично, а са в съответствие със съвременния духовен облик, със съвременното светоусещане. Акцентът на специфичната същност, която има социалистическият реализъм като творчески метод, е повече към идейните насоки, към съдържателността; именно затова при него са възможни повече варианти в художествената система на изобразяването, повече форми на условно интерпретиране, на оригинални творчески решения, на естетически нюанси в пресъздаването. Често условността изпъква своеобразно, както е в много творби на Вл. Маяковски, Пол Елюар, Б. Брехт, П. Неруда, както е и в поезията на Евтушенко, Межелайтис, Вознесенски, Рождественски и пр.

Изражавани са постановки, че за социалистическия реализъм като метод е особено характерна народността, проявяваща се определено в простота, ясност, достъпност. Как и до каква степен може да използваме условни образи, алегорични или символни съчетания?

Преди всичко, когато се цитира откъслечно, с изолиране от контекста, смисълът в значителна степен се променя, защото не личи ироничната и пародираща основа, която, от една страна, усложнява образната система, а, от друга страна, обогатява съдържателността и концептуалната насоченост. Преценката трябва да се прави с оглед на цялостното изграждане на образите. В подобен случай поне приблизително може да отговорим на въпроса, до каква степен и какви алогични образи да се използват. Може да се въвеждат, когато има една цялостна определеност и насоченост. Но точно как и до каква степен — на това трябва да се отговаря само конкретно, във връзка с определено произведение. В това отношение първоосновата на влиянието, началният тла-

със е от поезията на Маяковски; по-късно влияние оказват и големите поети П. Неруда, Н. Хикмет и др., както и някои съвременни съветски творци. У Маяковски несъмнено има следи от поетиката на футуризма. Но ако се направи сравнение, ще се види как ранният Маяковски използва словосъчетанията без яснота на концепциите и как това става у зрелия поет, който е вече съзнателно насочен и ориентиран. Разликата е качествена, както е качествена и разликата между поезията на другите футуристи и социалистическо-реалистическото творчество на големия съветски поет. Не може да се генерализира значението на едни изразни съчетания, чувствувания на поета, във връзка с цялостната му идейно-творческа задача и осмисленост.

Например твърде своеобразно и богато е поетическото виждане на Едуардас Межелайтис. С философски поглед, с дълбоко прозрение поетът се стреми да предаде съвременно светоусещане, да навлезе в сърцевината на същностни психологически процеси. Във връзка с това той си служи с ярки образни форми, с многозначни изразни средства. Внушително и с експресивна усложненост се изразяват неговите концепции. Той пише за обикновени неща, но прави символни обобщения, които имат правдива съдържателност и конкретна реална основа (например в стихотворенията „Човекът“, „Ръцете“, „Кръвта“, „Сърцето“, „Очите“, „Гласът“, „Косата“, „Устните“). Ако съдим по заглавията, бихме казали, че има цяло „анатомическо“ изследване. . . В същност богатото условно изграждане на поета създава възможност за вникване в същността и човешкото, за поставяне на проблеми. Цялото стихотворение „Човекът“ е изградено върху хиперболизация и контрасти — като го четем, ние си представяме рисувания образ на съвременник, хванал слънцето в ръцете си; ние вярваме дори, че главата му е като „земно кълбо“, което изпуска лъчи, и че от нея земята оживява, пълни се със слънчеви жители. Внушенията на поета ни пренасят в света на поетичното, което е дълбоко осмислено философски, има съдържателна и здрава идейна основа, хуманистичен етичен смисъл.

Трудно е да се изследва до каква степен при подобни творчески примери в използвания подход има индивидуални търсения, национални предразположения, традиции, влияния от своеобразно виждане, новаторски постижения и стилови насоки, свързани с творческия метод.

У друг съветски поет, какъвто е Андрей Вознесенски, срещаме например такива метафори и сравнения: „Джемпърите димят като шишчета“, „Носовите се люшят като живопис на фрески“, „Лицата се носеха като пъстри светофари“, „Зелени замисли, станете като пламък“, „Планета с голямо чело“, „Сълзите са приковани към очните ябълки“, „Кафяво се извиваше чай“, „Мая Плисецкая слуша с модилиянистката си шия“, „Клокочеш бюст“, „Католическите дебри на стомаха“, „Звъни пустота във формата на шия с рамена“ и др.

Някои литературоведи иронично наричат това „социалистически сюрреализъм“. . . В печата са излизали ред критически статии, в които Вознесенски е критикуван за употребата на подобни словосъчетания като маниерни, самоцелни и пресилени. Други пък са склонни да ги приемат изцяло. В същност преценката трябва и тук да се прави конкретно, във връзка с текста на цялата творба. Някъде действително изпъква маниерност, която не е убедителна. Но има и други случаи, които са свързани с търсенията на големия поет. Тук виждаме резултат от един по-сложен подстъп, в който се преплитат ироничното, гротесковото, пародиращото, памфлетното, саркастичното и ред други проявления на комичното начало, при това сложно преплетени с идеологически осмислено нехумористично отношение. В своята определеност като цяло тази поезия няма нищо общо със сюрреализма и неговите психически автоматизми. Но частичното външно подобие в някои случаи не е странно —

очевидно е, че в нашата епоха, колкото и противоречива и класово разнородна да е тя, има нещо различно от миналото. Днес космическата устременост, техническата революция насочват към нова сетивност, към подстъпи, които са своеобразни. Не може да изискваме от Вознесенски днес да пише така, както е писал Маяковски или Демян Бедни. От друга страна, не бива да се смята, че неговият подход е единствен, че не е възможно да има и по-традиционни форми на лирическо изграждане. Само че и при тях несъмнено днес се очертават по-нови акценти, съответстващи на съвременното обществено съзнание. В това ни убеждава богатата, вдъхновена поезия на такива съветски лирици като Твардовски и Исаковски, както и на нашите творци Н. Фурнаджиев, Мл. Исаев, Ел. Багряна, Хр. Радевски, П. Матев, Г. Джагаров, Л. Левчев и др.

В тази насока поучителни примери има в развитието на социалистическия реализъм в поезията ни. Нашият крупен поет социалистически реалист Христо Смирненски съвсем очевидно търпи влияние от символизма — в стиха, изразните средства, подхода, тоналността. Въпреки това преобладаващият акцент на неговата поезия ни насочва към един нов творчески метод — социалистическия реализъм. По-късно Гео Милев, когато написва безсмъртната си поема „Септември“, използва много от средствата и подхода на експресионизма (отчасти и на символизма). Никола Фурнаджиев създаде вдъхновени социалистическо-реалистически творби за Септемврийското въстание под известно влияние на имажинизма. Тези влияния обаче са частични, те не са решаващи. Тук виждаме творчески проявления, които цялостно са коренно различни от проявленията на символизма, експресионизма и имажинизма. Преобладаващият акцент е свързан с новата идейна основа, с новото чувствуване и световъзприемане, с новата сетивност и пр., свързан е с партийната и народностната позиция, с революционното извисяване, което е осмислено и целенасочено. През 30-те години под благотворното влияние на новата светска поезия и като израз на революционния подем на работническата класа се оформя един нов тип социалистическо-реалистическа поезия, чиито средства и способности са най-близки до способите на предишния реализъм, като в тях, особено в езика и стихотворната структура, в съответствие с революционното съдържание има и ред новаторски елементи. Този подход се изяви най-определено в творчеството на Никола Вапцаров.

Почти всички стихотворения на Вапцаров поставят важни социални, политически, патриотични, интернационални и други проблеми, трактувани от партийна гледна точка и пресъздадени с богата образност и тоналност. Но този наш голям поет има и такова стихотворение като „Прощално“, в което е дал задушевен, искрен израз на дълбоко лични, съкровени чувства. Творбата несъмнено има хуманистична основа, в нея намира израз извисен нравствен критерий с предадената силна обич към близък човек. Нашите поети комунисти изразяват богати и разнообразни човешки чувства и творческият метод, с който си служат, им дава пълна възможност за подобно себеразкриване. Все пак бихме ли преценили стихотворението „Прощално“ като социалистическо-реалистическо, ако го разглеждахме отделно? Подобно изолиране обаче би било съвършено неправилно. Това стихотворение е неотделимо от останалото творчество на поета, от неговите граждански позиции, от целия му богат свят на комунист, от революционния му път. Неприемливи и крайно погрешни са схващанията за необходимостта от „затворено прочитане“ на литературното произведение, при което то се откъсва от външния свят, от биографията на твореца, само с „автотелическа“ насоченост — каквито принципи развива т. нар. „нова критика“ в САЩ, прокламираша само-

стоятелното изолирано съществуване на лириката, осъществявано чрез литературни творби със самозадоволяваща цел. . .

Всеки поет социалистически реалист може да създава и произведения, които не са насочени пряко към обществени проблеми. Няма съмнение обаче, че и в тях ще проличи в една или друга степен неговото ново съвременно чувстване и мислене, ще има нещо от духа на останалата му лирика. В съвременната ни литература има различни по облик творци. Някои от тях, като например Димитър Методиев и Пеню Пенев, изразяват по-директно своите идеи, разчитат предимно на емоционалната експресивност и на мисловната целенасоченост. Диапазонът на творческите им проявления е твърде широк — от преките политически внушения до най-съкровения трепети на личното чувстване. Темпераментното реагиране е характерно и за най-полюсните им изяви. При други поети, като например Веселин Ханчев, наблюдаваме колоритност и богатство на рисунка; концепциите на поета се разкриват сложно и косвено, с интелектуална извисеност. Ханчев говори с голяма задушевност. Както е известно, той също има прекрасни любовни стихотворения, написани сърдечно, топло, свежо. В думите му личи искреност и простота: „Недолюбих те аз, ненагах те, моя любима“ — нещо силно се чувства в тази интонация, с която е предадена непосредственост на изказа. Може определено да се каже, че на нашите поети социалистически реалисти „нищо човешко“ не им е чуждо. Многозвучна и разнообразна по тоналност е и любовната лирика на Божидар Божилов. Поетът декларира, че винаги е бил влюбен — за него любовта е по-всеобхватна, тя включва и дълбоката привързаност към идеите и дълга, към родината и народа; тя е и едно дълбоко оптимистично светоусещане, утвърждаващо всичко хубаво в живота. Безброй превъплъщения има любовта в поезията на Божидар Божилов. Приливите и отливите на чувствата, капризите на настроенията, преходите от щастие към тъга и болка са разкрити с образи и способности, които говорят за едно съвременно виждане, разбиране и оценяване.

Твърде интересен е примерът и с творчеството на Дамян Дамянов. Той е писал и пише много стихотворения на лични теми, вдъхновено говори за човешката любов. Дамянов е поет със сложна и богата чувствителност, с оригинална поетическа натура. Неговите пориви са чисти и неподправени, изразителността му е свежа, той е много искрен и сърдечен. В развитието му наблюдаваме преход от тясно и ограничено личното към общественото и хуманното, с все по-голямо разширяване на лирическия поглед, обогатяване на поетическата палитра с нови краски. От личните преживявания в стаята с четирите бели стени, където лирическият герой се чувства като затворник, откъснат от света, постепенно все повече се върви към разнообразяване на проблематиката, към по-пряко свързване на поета с нашата съвременност. Така се осмисля и обогатява и личното. Комунистическият светоглед даде сили и възможности на Дамян Дамянов да излезе от тесния тематичен кръг, да преодолее в значителна степен болката от тежките драматични конфликти, да се свърже с щастieto на хората, на цялото ни съвременно общество, където той намира и своето лично щастие. Смятам, че би било пресилено всички стихотворения за любовта, които пише авторът — например някои от текстовете на естрадни песни, — да се причисляват към постиженията на социалистическия реализъм. Но несъмнено са съвременните акценти в най-хубавите му творби — дори и когато са на интимни теми, дори и когато в тях се говори за любов и лично щастие. Именно те се свързват убедително с останалите произведения на поета, които са ценен влог в днешната ни социалистическо-реалистическа лирика.

В съвременната ни поезия и белетристика има и други интересни способности, които са свързани както със стилкови насоки, така и с индивидуални търсения и експерименти, а в някои случаи — и с модни влияния, водещи най-често до нежелани резултати. Ние категорично отричаме снобските вкусове и механичното епигонско заимствуване. Но безпрекословно утвърждаваме хубавите оригинални опити да се обновяват формите и съдържателните насоки. У нас има творци, които се стремят да творят с използване на елементи от различни жанрови форми, с въвеждане на различни гледни точки, деформиращи до известна степен външните очертания на действителността, но показващи вътрешен смисъл; съчетават се по сложен начин представи от различни съзнания, създаващи впечатления за сложно преживяване. Виждането на писателите често е странно; те не се задоволяват да наблюдават само в лице предмета, а се стремят да го обхванат едновременно от всички страни, въртят го сякаш пред себе си като в кинематографна камера и често го фиксират от неочаквано положение, което обаче разкрива нещо характерно и трудно доловимо. Не ги привличат известните външни линии, геометричните очертания, нито тяхната имитация, а търсят ново отношение между нещата. Такъв подход не може да се отрече безрезервно, той може да даде и добри резултати, защото разкрива нещата във времето, в движение, в процес на извършване, докато традиционната литература често показва живата история като статична завършеност. Без да е свързан със същностните особености на социалистическия реализъм, този подход не е в противоречие с метода и в ред случаи може да го обогати. Но несъмнено е, че нерядко подобни търсения остават безрезультатни и се стига до маниерна игра, до обръкване, до лабиринт от противоречия. На читателите в такива случаи им се струва, че сред събитията, които се рисуват, е и самият автор-наблюдател; той върви, влачен от тях, и до края не разбира къде ще го отведат. Нужно е усложненото, разнообразеното да получи вътрешно родство, отделните елементи да бъдат взаимно проникнати и обусловени. Това би могло да стане, ако гледните точки не са случайно намерени, а са уместно подбрани с оглед на известни идейно-емоционални позиции.

Естествено, че е много хубаво произведението да бъде ясно, но то в никакъв случай не трябва да бъде елементарно ясно. Ние решително се противопоставяме срещу маниерната и претенциозна усложненост, която няма основание в съдържанието. Но там, където съдържанието е сложно, където се изразяват богати концепции, няма нищо чудно, че и формата може да бъде сложна, без да е абстрактна, без да е завоалирана. В естетиката на социалистическия реализъм има възможности за различни проявления: някои по-достъпни, други — по-сложни, по-многобагренни, изискващи подготовка за пълноценно възприемане.

Често пъти в чужбина поради незнание, предубеждение или открито зложелателство се изразява становище за нашата нова литература, че тя е ограничена, бедна, схематична, пресилена тенденциозна, че методът на социалистическия реализъм я сковавал, че в нея се представят все едни и същи героин-схеми. Тези обвинения са свършено неоснователни. Действително и в нашата литература, както във всяка, има и слаби произведения, но те съвсем не са характерни за основните насоки на литературното развитие. Причините за появяването им нямат нищо общо със социалистическия реализъм, който изисква и осигурява възможности за постигане на висока художественост. Най-добрите съвременни писатели социалистически реалисти се стремят да изградят богати и разнообразни характери на съвременници, строители на социализма, да ги покажат от различен аспект, в разнообразни съотношения и ситуации. Отражението в литературата не е пряко, огледално, не е копие, то се постига чрез

художествени образи, в които има ред нюанси, отсенки, недоизказаности, загатвания, има емоционално отношение.

Ред книги на наши творци убедително показват и доказват, че няма спор по въпроса за положителния герой. Той е основен за съвременната ни литература, показателен е за водещите тенденции на обществото ни днес. Изискването за положителен герой — възлов проблем на социалистическо-реалистическата естетика, няма нищо общо със стереотипните и схематичните представи. Както показва художествената практика, той е многообразен и жив, той може да бъде разкрит чрез различни способности — в т. ч. и условни; той може да бъде символ, може да бъде само загатнат с психологически намеци и с лирическа позиция от страна на един поет, чрез сложни естетически пластове и средства. Използват се ред неочаквани и особени ракурси със своеобразни търсения в жанровите форми, с експерименти — но не самоцелни, а осмислени, плод на по-сложни творчески задачи. Класово-партийни и народностни позиции може да се излявят и чрез представянето на герои, които на пръв поглед не правят впечатление с нещо забележително. Съвременният социалистически хуманизъм насочва към изучаване живота и на обикновения човек, който също може да има богат душевен живот, може да бъде поставен в сложни отношения. В такива книги като „Барутен буквар“ от Йордан Радичков и „Софийски разкази“ от Камен Калчев оригинално, своеобразно се изобразява героичното и се представят образи на революционери-антифашисти. В книгата си „Градът на нашето страдание“ Камен Калчев използва сложни форми на ирония и самоирония, на самопародирание дори, във връзка с изградени образи в мемоарен план преди години, при които героичното е изявено предимно външно, без проникновен драматизъм.

В това отношение както формите на героичното, така и подходът при изобразяването му са разнообразни и различни. Догматизмът сковаваше и сковава творческите възможности и в тази насока: той насочва към еднолинейно творческо решение при трактовката на героичното, при която са неуместни и несъвместими по-сложни превъплъщения, както и съчетаване с комичното или трагикомичното. Също така нерядко неговите ограничени изисквания насочваха към параден героизъм, към външно патетично извяване на подвига с еднообразни застияли форми, при които изпква плакатното съдържание и единната емоционалност. Догматичните изисквания отдалечаваха от жизненото многообразие, от човешки-психологическото съдържание, от индивидуалното и съкровено. На модернистичната дегероизация с утвърждаване на „антигерой“ се противопоставя друга крайност, при която идеализацията и лакировката изпъкват на преден план и имат абсолютизиращо значение, при която се нарушава правдивостта, не се съчетава пропорционално осмислено светлините и сенките, не се смесват различни естетически нюанси, както е при богатите жизнени проявления, а се набляга само на една или на няколко основни черти, като образите се оформят схематично.

Най-добрите творци на социалистическия реализъм през различни етапи на неговото развитие винаги са използвали богата естетическа гама и са предавали героичното в разнообразните му аспекти и отсенки, подходът им няма нищо общо с догматизма. Ярък пример в това отношение е творчеството на Горки, Шолохов и Маяковски. Особено в последните две десетилетия, когато бяха отречени и преодолените догмите на култовската ограниченост, стана възможно да се потърсят нови способности и форми, да се разкрият нови аспекти при представяне на героичното, при които се напуска казионната едноплановост и се предава човешкото начало, сложната диалектическа противоречивост на жизнените отношения. С нов хуманизъм се рисуват както героичните прояви на личността и колектива, така и пречките, злощастията, страданията, така и

комичните аспекти. При този подход зависи от светогледа и метода на творците, доколко няма да се наруши представата за възвишеното и няма да се стигне до еклектическа обърканост и безперспективност. При най-добрите писатели социалистически реалисти наблюдаваме ред положителни примери на творческо изграждане, което е сложно и комплексно, като се запазва силата на въздействието от героичното, дори тази сила изпъква с особена яркост при съчетаване на героичното, трагичното и комичното, а често — на героичното и трагикомичното. В подобни случаи е нужно разнobaгреното да получи вътрешно родство, отделните елементи да бъдат взаимно проникнати и обусловени. Това би могло да стане, ако идейните точки не са случайно намерени, а са подбрани с оглед на известни съдържателни идейно-емоционални подбуди.

Методът на социалистическия реализъм с естетическата си пълноценност създава богати възможности за претворяване на героичното в разностранните му изяви, за смесване на различни тонални елементи, при които, без да се подценява великото, се дава по-пълна представа за човека и неговото духовно съдържание, за сложните човешки отношения и пътя на личността в унисон с пътя на колектива в днешното общество. Новаторските способности в подхода са свързани с оптимистично-жизнеутвърждаващо отношение, с бодра и борческа целенасочена тоналност, която в последна сметка осмисля разнообразието, внася перспективност и яснота, съчетава повествованието и с една допълнителна гледна точка, която има пред вид утрешния ден и по-цялостното разбиране за историческото и закономерното в процесите, за прогресивното и яркото в тях, за грозното и отрицателното, което трябва да се отхвърли. Колкото и предполагаема да е тази гледна точка, тя несъмнено има основание с оглед научното разбиране за социалнополитическото развитие, с оглед и на марксистко-ленинските концепции за материалната действителност и нейното изменение, за човешкото съзнание и явленията, свързани с него. Колкото по-целенасочен и богат е светогледът на писателя, колкото по-сигурен и задълбочен е неговият усет, толкова повече предполагаемата гледна точка би могла да съвпадне с действителната оценка на утрешния ден, с по-цялостното разбиране за нашето време и неговите преходни конфликти.

В наше време в естетическите гами и пластове на метода се наблюдават и нови моменти, които в известна степен се родят с някои условни форми и образи на т. нар. „магически реализъм“, характерен за латиноамерикански писатели като Габриел Маркес, Алехо Карпентер, Хулио Кортасар и др. Подобни особености наблюдаваме например в ярката повест на Павел Вежинов „Бариерата“, в която сложно се прелива фантастичното с реалното, плодът на въображението и чувствуването — с обикновеното и делничното, мечтите — с осъщественото, съновиденията — със светлинните на деня. Частични нюанси от същия тип се проявяват и у автори като Йордан Радичков и Димитър Вълев — с насочване към митологичното на битова основа. Тук не става въпрос за механично пренасяне на форми и способности, характерни за други литератури със специфични национални особености, или за епигонско подражание, а за творческо отношение в духа на нашите народности традиции, отчасти и в духа на фолклора, с по-богато революционно или философско осмисляне, с тълкуване на социалното и закономерното във връзка с индивидуалното, с въвеждане на условност, която обогатява подтекста и внушението, а същевременно предпазва от едностранчива тенденциозност.

Нарасна интересът към сложните психологически проблеми, към странното и неочакваното, към импулси, които са и съзнателни, и ненапълно съзнателни. В стремежа си да представят усложненото съзнание на съвременника, плод на конфликтите в днешния свят, плод на задълбочените и непрозрачни търсения, някои писатели създават образи на герои с преливане на реално и

фантастично в неотделима смесница, при която на преден план е условното. Чрез подобен подход също е напълно възможно да се изразят съвременни идеи, да се направят внушения, които са свързани с пътя на обществото, с изяви на хората.

Много и разнообразни са стиловите насоки на съвременната социалистическо-реалистическа литература. В днешната ни белетристика виждаме различни търсения и усилия. „Обикновени хора“ от Георги Караславов е едно внушително панорамно платно, изобразяващо революционните борби от близкото минало по техния талвег, както често се казва. Разкрива се същината на класовия конфликт, разкриват се типичните показатели на противоречивите сили в обществото. Композицията на творбата е класическа, стройна, отмерена, в целесъобразно съотношение. Подходът на писателя има ред предимства и като цяло с него се оказва силно въздействие. Но не бива да смятаме, че този подход днес трябва да бъде единствен и да се генерализира (както не може да се генерализира и подходът на писатели като Й. Радичков, Ивайло Петров и др.).

Колкото по-разнообразна е съвременната социалистическо-реалистическа литература, толкова повече ще има тя предпоставки за пълноценно изявяване. Като даваме решителен отпор на гнилото, упадъчното, идеологически вредното, абсурдното, ние приемаме и утвърждаваме с радост всички оригинални търсения, в основата на които има идейна осмисленост, богатство на концепциите и насочване към едни или други страни на социалистическата ни действителност. Истинската социалистическо-реалистическа литература е пълноценна както по своята идейност, така и по цялостните си естетически особености, по богатството на форми, по естетическата наслада, която създава у читателя. Трябва не само да мечтаем, но и упорито да ратуваме за създаването на повече такива произведения, които да са разнообразни и богати във всяко отношение: по изразените в тях идеи, по оригиналността на композиционните форми, по свежестта и красотата на езика.

* * *

Нашето време е интензивно-революционно, дълбоко конфликтно и драматично. Тази конфликтност създава предпоставки за оформяне на изкуство във висшата степен на неговото проявление. За особения облик на съвременния патос голямо значение има оптимизмът на епохата ни, който се основава на дълбоко разбиране за същностните закономерности на развитието, за бъдещето и за неговите перспективи. Цялото наше общество днес е насочено както към настоящето, така и към бъдещето, към близкото предстояще. Извънредно голямо значение има също така хуманизмът на нашето време, възвеличаването на труда като висша проява на творческите сили у хората, на героично-романтичното начало, на патриотизма и интернационализма. Патосът на съвременните творци намира най-пълнен израз в метода на социалистическия реализъм, в идейната извисеност на партийното и народностното начало. В индивидуалните виждания и натюрели на различните поети и белетристи съвременното светоусещане се изявява различно в зависимост от разнообразните творчески задачи и обекти на изобразяване, в зависимост от стила и подхода, от изразните средства и условни решения.

Проявленията на нашия съвременник са различни. Но в основното му насочване и развитие има един общ патос, който е свързан със същността и смисъла на нашето общество. Този патос се развива и обогатява. На всеки етап от нашето движение напред той е различен. Невинаги обаче е лесно да се долови новото и същественото, да се видят корените на днешните изисквания.

